

АНОТАЦІЯ

Лисаков С. В. **Феномен провідництва в освіті України (XIX – початок XXI століть).** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 – Освіта/Педагогіка. – Бердянський державний педагогічний університет, 2021.

Робота виконана на кафедрі педагогіки Бердянського державного педагогічного університету. Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, професор Василь Крижко.

Зміст анотації

У дисертації подано результати науково-педагогічного дослідження українського етнічного феномену «проводу» та «провідництва» в царині національної освіти в історичний період XXVIII – початку XXI століть.

Мета дослідження полягає у визначенні місії провідництва в освіті та рис його феноменального характеру.

Завдання дослідження:

1. Визначити соціально-історичні умови, етнічні, національні, релігійні коріння виникнення автохтонного феномену «проводу» та «провідництва».
2. Здійснити герменевтичний дискурс провідництва в наукових джерелах.
3. Запровадити до наукового вжитку авторське визначення концепту «провідництво в освіті».
4. Визначити феноменальні характеристики провідників освіти.
5. Визначити смислові формати провідництва в освіті та їх схарактеризувати.
6. Визначити місце «провідництва» у системі наукових понять освіти.
7. Здійснити методологічне обґрунтування провідницької діяльності в освіті.

Об'єкт дослідження: феномен провідництва в царині освіти України XIX–XXI століття.

Предмет дослідження: генеза, теоретичне обґрунтування та практика провідницької діяльності в освіті України.

Методи дослідження: теоретичні:

- ретроспективний – історико-педагогічні дослідження соціальних та педагогічних явищ і персоналій провідників;
- конкретно-пошуковий – вивчення історичних, наукових і літературних джерел; вивчення бази словників і довідникової літератури; дослідження зарубіжних науково-педагогічних видань; узагальнення матеріалів, підготовка та видання наукових статей, монографій, тексту дисертації;
- персоналістично-біографічний – вивчення біографічних даних та творчої провідницької діяльності видатних постатей національної еліти; інтерв'ю з фундаторами українського державотворення, листування та бесіди; бесіди з перекладачами англomовних видань з проблеми провідництва; анкетування та обробка результатів анкетування студентів, педагогів, керівників закладів загальної середньої освіти;
- обсерваційні: вивчення спогадів, матеріалів листування, зустрічі-бесіди, інтерв'ю із сучасними провідниками національної освіти.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження: уперше здійснено системне суцільне педагогічне дослідження з актуальної проблеми вітчизняної педагогічної науки; визначено український етнічний автохтонний характер провідництва та започатковано науковий герменевтичний дискурс поняття «провід» та «провідництво в освіті»; уперше запропоновано до наукового вжитку авторське визначення концептів «провідництво» і «провідництво в освіті»; досліджено визначальні, феноменальні риси провідників освіти; уперше розроблено та запропоновано основні організаційно-сміслові формати провідницької діяльності; досліджено

характер феноменальності та жертвовності провідників освіти; уперше здійснено спробу методологування ідеї провідництва в освіті.

До науково-педагогічного вжитку запроваджено поняття «провідництво», «провідництво в освіті» та їх англомовна транскрипція: «The Guidance», «The Guidance in Education».

Загальна характеристика дослідження – науково-педагогічний підхід. У процесі суцільного дослідження встановлено, що українське суспільство та національна освіта є результатом попередньої історії, це точка перетину різнорідних і суперечливих тенденцій, що йдуть із минулого через сьогодення в майбутнє. Використано різноманітні методологічні підходи для здійснення дисертаційного дослідження: системний, парадигмальний, історичний, культурологічний, цивілізаційний, антропологічний, аксіологічний, територіальний, герменевтичний і феноменологічний.

Встановлено, що провідництво в освіті посилює різноманітність національного освітнього ландшафту.

Вичерпно досліджено загальні й унікальні риси і якості особистості провідників освіти, які показують їх стійкі та непередбачувані психологічні характеристики і формують контент феноменальності. Дослідження сконцентовано на понятті «рис» феноменальних особистостей. Такий підхід пов'язаний з урахуванням напрацювань з питань провідництва в освіті в західній науковій цивілізації (М. Барлінгейм, У. Беніс, М. Генсон, Д. Грессо, Ф. Кумз, Д. Ліфам, Т. Серджіованні, Б. Нанус, Р. Стогділ, П. Тарстон, У. Каннінгем, Г. Юкл). Разом з тим, визначено області кореспондування «рис» та «професійно важливих якостей» і «компетентностей» у структурі особистості провідника освіти.

Визначено генеалогічну позицію провідництва в освіті в сучасній педагогічній науці та менеджменті освіти, які до цього часу базувалися на ресурсах і потенціях концепту «лідерство». Поняття «лідерство» набуло тотального характеру щодо управління освітою, воно активно розробляється закордонними та вітчизняними академічними науковими інституціями та

визнається як елемент організаційної ієрархії або складова управлінського процесу. Уперше концепту «лідерство» обґрунтовано протиставлено поняття провідника вищого за соціальною та професійною відповідальністю тип творчої особистості, що неухильно прагне до змін та перетворень. Саме «провідник» має велику кількість смислів, що вказують на особливе місце цього слова в українській мові. Встановлено основну функціональну відмінність лідерства та провідництва в освіті: лідери гармонізують діяльність системи загалом, а провідники здійснюють вихід за межі нормативного, усталеного практикою. Вони утворюють в системі не референтні, а емерджентні ситуації, поля, які передбачають різноманітність варіантів, підходів та візій. Лідерство пов'язане із ситуативними змінами. Провідництво вирішує глобальні, нові за сутністю проблеми, і його відносять до трансактивної діяльності.

Визначено родові зв'язки понять «провідництво», «наукова організація праці» і «передовий педагогічний досвід». Встановлено, що основою наукової організації праці, передового педагогічного досвіду та провідництва є людська діяльність, зокрема її доцільність. Наукова організація праці та передовий педагогічний досвід є видами професійної діяльності, якими через інструкції та настанови може опанувати кожен педагог чи керівник освітньої установи. Ідея провідництва, по суті, є виправданням суспільства, нації у своїй загальній неспроможності розв'язувати питання трансформування освіти, її структур і змісту.

Досліджено смисловий діалог понять «провідництво» та «просвітництво». Встановлено, що науковці ідентифікують термін «провідництво» на «просвітництво». Вивчення педагогічної творчості та провідницької діяльності конкретного провідника (О. Захаренка, М. Корфа, А. Макаренка, В. Сухомлинського, К. Ушинського), що зробили помітний внесок у розвиток освітньої галузі, є важливою складовою дослідження шляхів розвитку педагогічної науки в певну історичну добу за принципом «хронотопу».

Підтверджено думку про феноменальний характер провідництва в освіті. Феноменологія визначає провідництво як феномен пошуку нових та незведаних, ірраціоналістичних варіантів розвитку і прогресу освітньої цивілізації. В основі феномену провідництва є інтенціональність та ірраціональність. Надмірна раціоналізація освіти зумовлює певні кризові характеристики в її розвитку в глобальному масштабі та в нашій країні.

Утаємниченість феномену провідництва в освіті ми аналізуємо через призму визначених нами основних характеристик: призначення, покликання, виражена самоорганізована критичність, трансверсальність розуму, сценарність мислення, невимовність знань, активна життєтворчість. Встановлено визначний вплив провідників на думки та смисли життєдіяльності інших суб'єктів освіти.

Визначено жертвний характер провідницької діяльності. Жертвність ми трактуємо як здатність особистості віддавати заради надії на більше благо для себе, кого-небудь або чого-небудь у майбутньому. Кожна ідея тільки тоді буде жити, коли матиме динамічних, тактовних і відважних проповідників, готових іти на муки! Згідно з нашими дослідженнями всі вітчизняні провідники були невизнаними – в них є багато спільного, передусім те, що сенсом свого життя вони обрали боротьбу й саможертвність із усім її аскетизмом щодо соціального прийняття та визнання. Усе їхнє життя нагадувало постійну боротьбу з суспільними нормами свого часу.

Важливим є визначений масштаб претензій (амбітності) провідника на потенційно передбачувані зміни в системі освіти чи її структурах. Встановлено, що масштаб проблемного поля для провідництва в рази більший та соціально значущіший, ніж у лідера.

Визначені в дисертаційному дослідженні вісім форматів провідницької діяльності сповна охоплюють функціональні очікування суспільства та освітянської спільноти від концепту провідництва в освіті.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1798 року – початок ХХІ століття.

Нижня межа – 1798 – зумовлена видруком п'ятої частини «Енеїди» Івана Петровича Котляревського, де він вживає дефініцію: «Волсент – проводир кінноти латинян». Саме І. Котляревський у поемі «Енеїда» вперше запровадив до літературного вжитку слово «провідник».

Верхня межа – початок ХХІ століття – зумовлена діяльністю видатних педагогів-провідників сучасності: Віктора Шаталова, Миколи Гузика, Олександра Захаренка, Миколи Палтишева, Марка Елькіна.

Впровадження результатів дослідження:

- видано монографії:
 - «Провідництво в освіті. Від ідеї до вічності» (2017 р.),
 - «Генеza провідництва в освіті» (С. 20-39, 125-133), (2020 р.);
- опубліковано матеріали дослідження в шести наукових статтях;
- презентовано матеріали дослідження у десяти наукових конференціях;
- проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Ідея провідництва в освіті України (XIX-XX ст.)» – 2018 р;
- розроблено та запроваджено освітню компоненту «Провідництва в освіті» до змісту освітньо – професійної програми «Управління закладом освіти» спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки– шість навчальні кредити.

Ключові слова: автохтонна ідея, соціогенез, провідництво, провідництво в освіті, просвітництво, лідерство, менеджмент, наукова організація праці, передовий педагогічний досвід.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації:

Провідництво в освіті. Від ідеї до вічності : кол. моногр. / за заг. ред. І. Т. Богданова. Передмова В. Андрущенко. Київ : Освіта України, 2017. 368 с.

Лисаков С. В. Феномен провідництва в освіті. *Virtus : Scientific Journal*. 2017. № 14. С. 78–82.

Лисаков С. В. Родові зв'язки понять «провідництво в освіті», «наукова організація праці» і «передовий педагогічний досвід». *Virtus : Scientific Journal*. 2017. № 18. С. 96–100.

Bogdanov I.T., Lysakov S.V., Kryzhko V.V. The guidance as a modern frame of management by changes in education. *Virtus : Scientific Journal*. 2018. № 24. Р. 56–62.

Богданов І., Лисаков С., Немченко С., Крижко В. Ідея провідництва в управлінні вищою освітою. *Вища освіта України*. 2018. № 1. С. 11–20.

Лисаков С. Смісловий діалог понять «провідництво» та «просвітництво». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки : зб. наук. пр. Бердянськ : БДПУ, 2018. Вип. 2. С. 152–159.

Лисаков С. Реактивація категорії «провідництво» в царині національної освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: педагогіка. 2019. Вип. 1 (22). С. 196–200.

Генеза провідництва в освіті: кол. моногр. / за заг. ред. І. Богданова. Київ : Освіта України, 2019. 476 с.

Опубліковані праці апробаційного характеру

Лисаков С. В. Формат провідництва в управлінні освітою. Лабіринти реальності : зб. наукових праць / за заг. ред. Журби М. А. Монреаль : ASF, 2017. С. 52–55.

Лисаков С. В., Крижко В. В. Феномен провідницької місії в освіті XVIII–XIX ст. Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій (до 60-річчя утворення кафедри філософії й 80-тиріччя утворення кафедри історії і права ДВНЗ «Донецький національний технічний

університет») : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Покровськ, 19–20.04.2018). Покровськ : ДВНЗ «ДонНТУ», 2018. С. 150–153.

Лисаков С. В. Кобзарі як духовні провідники. *Неперервна освіта для сталого розвитку: філософсько-теоретичні контексти та педагогічна практика* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 12.12.2019). Дніпро : Охотнік, 2020. С. 142–144.

Лисаков С. В. Провідник чи лідер? *Концептуальні напрямки розвитку наукових знань (частина II)*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30–31.12.2019). Київ : МЦНІД, 2019. С. 13–15.

Лисаков С. В. Провідництво та просвітництво. *Сучасний вектор розвитку науки* : XXXIX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Вінниця, 20.01.2020). Вінниця, 2020. Ч. 3. С. 57–63.

Лисаков С. В. Провідницька харизма сьогоденності як виклик перед сучасним вчителем. *Перспективні напрямки наукових досліджень* : LXVII Міжнар. інтернет-конф. (Рівне, 31.05.2021). Рівне, 2021. С. 156–160.

Lysakov S. V. **The phenomenon of guidance in Ukrainian education of the (XIX-beginning of the XXI century).** – Qualification scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences (doctor of philosophy) in the specialty 13.00.01 «General Pedagogy and History of Pedagogy» (011 – Sciences of Education). – Berdiansk State Pedagogical University. 2021.

The study was performed the Department of Vocational Education, labor training and technology of the Berdiansk State Pedagogical University. Academic head Candidate of pedagogical sciences, professor Vasyl Kryzhko.

Abstract: The dissertation presents the results of historical and pedagogical research of Ukrainian ethnic phenomenon of «conductor» and «guidance» in the area of national education in the historical period of XXVIII – beginning of XX century.

The purpose of this study is to identify the essence of guidance in education and its phenomenal character.

The specific objectives of the study:

1. Determine socio-historical conditions, ethnic, Ukrainian, religious roots of the origin of words «the conduction» and «the guidance».
2. Conduct the hermeneutic discourse of the guidance in scientific works
3. The paper suggests the author's concept «the guidance in education» to the scientific usage.
4. Identify the phenomenal descriptions of educational leaders.
5. Identify the semantic formats of the guidance in education and characterize them.
6. Identify the place of «the guidance» in the system of scientific concept of education.
7. Carry out the methodological substantiation of guidance activity in the education.

Object of the thesis research: the phenomenon of guidance in the Ukrainian educational system of the XVIII–XXI centuries.

Subject of the thesis: historical and ethnical roots; theoretical background and practice of guidance activities in education of Ukraine.

Research methodology: theoretical: retrospective – historical and pedagogical research of social and pedagogical phenomena and guide; concrete-search – study historic scientific and literary sources; study dictionaries and anthology literature; foreign scientific and pedagogical publications were analyzed; summarizing the materials, preparation and publishing scientific articles, monographs, and theses; personal and biographical – study of biographical data and creative guiding activity of prominent members of the national elite; interviews with founders of Ukrainian statehood, correspondence and conversations; interviews with interpreters of English editions on the problems of guidance; a survey for students, teachers, and heads of institutions of secondary

education was conducted; observational: study of reports, correspondence, meetings, interviews with modern guides of national education.

The scientific novelty of the study results: for the first time there have been done the systematic pedagogical research of the actual problem of the domestic pedagogical science; there have been defined the Ukrainian ethnic autochthonous character of the guidance and there have been initiated the scientific hermeneutic discourse of the notion «guide» and «guidance in education»; for the first time there have been suggested by the author defining the concepts «guidance» and «guidance in education»; there have been studied definitive, phenomenal features of the guides of education; for the first time there have been worked out and suggested the main organizational and semantic formats of guiding activity; there have been studied the character of phenomenally and sacrifice of guidance of education; for the first time there have been done the attempt of methodologization of the ideas of guidance in education.

The notions of «The Guidance» and «The Guidance in Education» and their English transcription were identified to scientific and pedagogical usage.

General characteristic of the study is historical and pedagogical approach. This study founds out that the Ukrainian society and national education is the result of previous history, the point of intersection of different and arguable tendencies from the past through the present into the future. There have been used different methodological approaches for the dissertation study: systemic, paradigmatic, historical, culturological, civilizational, anthropological, axiological, territorial, hermeneutic and phenomenological.

The author has established the fact that guidance in education increases the diversity of the Ukrainian educational range.

In the thesis there have been studied general and unique features and qualities of guides of education, which demonstrate their strong and predetermined psychological characteristics and form the phenomenally. The thesis is devoted to the notion of «features» of phenomenal personalities. Such approach is connected with accounting of developments in questions of guidance in education in Western

scientific civilization (T. Serdzhiovanni, M. Barlinheim, F. Kumz, P. Tarston, G. Yukl, U. Benis, B. Nanus, R. Stohdil, D. Lifam, M. Henson, U. Kanninhem, D. Gresso). At the same time, the areas of correspondence of «features» and «professionally important qualities» and «competence» in the structure of the educational guide's personality were identified.

The genealogical position of guidance in education in modern pedagogical science and education management has been defined. The notion of «leadership» obtained a total character in education management. The leadership is developed by foreign and domestic academic scientific institutions and it is defined as an element of organizational hierarchy or a component of the management process. The concept «leadership» contrasts the notion of «guide» for the first time, because this concept represents more deeply and professionally the type of creative person which aims at changes. The word «guide» itself has a lot of meanings that indicate the special place of this word in the Ukrainian language. The study revealed the main functional difference between leadership and guidance in education: Leaders identify the activities of the system as a whole, while guides conduct an exit beyond the normative, established by practice. They create in the system not referential but emergent situations, fields which involve a variety of options and approaches. Leadership is associated with situational changes. The guidance finds a solution to the global and new problems, and it is considered as a transactional activities.

The study identifies generic ties of notions «guidance», «scientific organization of work» and «leading experience». The author determines that the basic of scientific organization of work, leading pedagogical experience and guidance is human activities. The common characteristic is the appropriateness of these activities. Scientific organization of work and leading pedagogical experience are types of professional activities, which can be mastered by any teacher or head of an educational institution. The idea of the guidance is a justification of society, nations because of the impossibility of transforming of education, its structures and content.

The author has studied the semantic dialogue of the concepts of «the guidance» and «inlightenment». Their have been determined that in scientific discussions scientists identify the term «the guidance» on «enlighyenment». The research of pedagogical creativity and educational activities of a particular guides (K. Ushynskyi, N. Korf, A. Makarenko, V. Sukhomlynskyi, O. Zakharenko), who made a significant contribution to the development of education, it is an important component of the study of ways of the development of educational science in a particular historical era on the principle of «chronotype».

Their have been confirmed the idea of the phenomenal nature of guidance in education. Phenomenology considers guidance as a phenomenon of searching for new unexplored, irrational ways of development and progress of educational civilization. Intentionality and irrationality are fundamentally of the phenomenon of guidance. The excessive rationalization of education leads to some critical descriptions in its development, both globally and in Ukraine.

The author exposes the concealment of the phenomenon of the guidance in education as the main descriptions: purpose, attitude, self-organized criticism, transversally of the mind, scripted thinking, non-victimization of knowledge, active life position. The impact of the guides on the minds and thoughts of other subjects of education has been established.

Their have been defined the sacrificial nature of guiding activities. The sacrificial is shown as a person's ability to give more for his own or someone else's future. Every idea will be exist only if it has dynamic, tactful and courageous preachers. The study demonstrates that all Ukrainian guides were unrecognized – they have much common, including the fact that the sense of their life was struggle and self-sacrifice with all its asceticism in terms of social acceptance and recognition.

Their whole life was a struggle against the social norms of their time.

The important thing is a certain range of claims (ambitions) of the guide on potentially assumed changes in the system of education or its structures. The

author has determined that the scale of the problem area for guidance is many times more and socially significant than for the leader.

The eight formats of guidance activities which have been defined in the thesis research fully cover the functional expectations of the society and educational community from the concept of guidance in education.

Chronologic boundaries of the research cover the period with 1798 year – the beginning of the XXI century.

Bottom bound – 1798 – due to appearance the fifth part of «Eneida» of Ivan Kotlyarevskyi, where he used the concept: «Volcent – guide of Latins». I. Kotlyarevskyi in the poem «Eneida» for the first time used in literature the word «guide».

Upper bound – the beginning of the XXI century – due to the activity of famous teachers-guides of the modernity: Mykola Guzyk, Mahk Elkin, Mykola Paltyshev, Viktor Shatalov.

Introduction of the research results:

- monographs «The Guidance in Education. From Idea to Identity». (2017) and «Genesis of guidance in education» (2020) are published;
- research materials in six scientific articles are published;
- the author participated in 10 scientific conferences;
- All-Ukrainian scientific conference «The idea of the guidance in Ukrainian education (XIX-XX century) – 2018» was held;
- the educational component «Theory of guidance in education» was developed and implemented to the content of the educational and professional program «Management of the educational institution» – three educational credits.

Keywords: autochthonous idea, sociogenesis, guidance, guidance in education, leadership, management, scientific organization of work, leading pedagogical experience.

**LIST OF PUBLISHED WORKS ACCORDING TO THE THEME OF
DISSERTATION**

Scientific works in which there have been published the main results of the thesis:

The Guidance in Education. From Idea to Identity: Group monograph / chief editor I. Bohdanov. Kyiv. Education of Ukraine, 2017. 368 p.

Lysakov S. The phenomena of guidance in education. *Virtus : Scientific Journal*. 2017. № 14. P. 78-82.

Lysakov S. Generic relations of the concepts «guidance in education», «scientific organization of the work» and «advanced pedagogical experience». *Virtus : Scientific Journal*. 2017. № 18. P. 96-100.

Bohdanov I.T., Lysakov S.V., Kryzhko V.V. The guidance as a modern frame of management by changes in education. *Virtus : Scientific Journal*. 2018. № 24. P. 56–62.

Bohdanov I., Lysakov S., Nemchenko S., Kryzhko V. The idea of guidance in higher education management. *Higher education of Ukraine*. 2018. № 1. P. 11–20.

Lysakov S. Semantic dialogue of the concepts «guidance» and «enlightenment». *Scientific papers of Berdiansk state pedagogical university. Pedagogical sciences. BDPU*, 2018. issue 2. P. 152-159.

Lysakov S. Reactivations of the category «guidance» in the field of the national education. *Scientific bulletin of Melitopol state pedagogical university. Pedagogics*. 2019. Issue 1 (22). P. 196-200.

Genesis of guidance in education: group monograph / chief editor I. Bohdanov. Kyiv. Education of Ukraine. 2019. 476 p.

Approbation published works

Lysakov S. Format of guidance in the educational management. *Mazes of the reality. Book of scientific works. Monreal. CPM «ASF»*, 2017. P. 52-55.

Lysakov S., Kryzhko V. The phenomenon of guiding mission in the education of the XVIII-XIX century. The phenomenon of the Ukrainian intelligence in the context of global transformation. *Materials of the II All-Ukrainian scientific and practical conference (Pokrovsk, April, 19-20). Donetsk national technical university*, 2018. P. 150-153.

Lysakov S. Kobzars as a spiritual guides. Continuous education for the development: philosophical and theoretical contexts and pedagogical practice : materials of the II All-Ukrainian scientific and practical conference (December, 12, Dnipro). Dnipro, SPD «Hunter», 2020. P. 142-144.

Lysakov S. Guide or leader? Conceptual directions of the development of scientific knowledge (part II), materials of the II International scientific and practical conference . Kyiv. (December, 30-31), Kyiv: MCNiD, 2019. P. 13-15.

Lysakov S. Guidance and enlightenment. Modern vector of the science development. XXXIX International scientific and practical internet-conference (Vinnitsa, January, 20). Vinnytsa, 2020. Part III, P. 57-63.

Lysakov S. Guiding charisma of the everyday life as a challenge before modern teacher. Perspective directions of scientific researches. LXVII International internet-conferences. (Pivne, May, 31). Rivne, 2021. P. 156-160.